

ЛІТЕРАТУРА

1. Левинова Т.А. Налоговые преступления: этап окончания расследования // Т.А. Левинова. – Ярославль, 2001. – 55 с.
2. Тальберг Г.Г. The Conception of War in the Modern International Law // Г.Г. Тальберг. – Peking. – 1927. – P. 132.
3. Щегловитов И.Г. О сопротивлении и неповиновении властям, как особом преступлении // И.Г. Щегловитов. – Юридический вестник, 1886. – № 2-3. – С. 12.
4. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах / Л.Е. Владимиров. – Тула : автограф, 2000. – 235 с.
5. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – М. : Госюриздат, 1946. – 327 с.
6. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / М.С. Строгович. – М. : Юриздат НКЮ СССР, 1958. – 440 с.
7. Томин В.Т. Комментарий к КПК РФ [Текст] / В.Т. Томин, М.П. Поляков, А.С. Александров. – М. : Спарк, 2002. – 356 с.
8. Мизулина Е.Б. Презумция невиновности // Е.Б. Мизулина / Юридическая Россия. – № 24. – 2006. – С. 13.
9. Пашин С.М. Краткий очерк судебных реформ и революций в России / С.М. Пашин / Отечественные записки. – 2003. – № 2(11). – С. 5-12.

УДК 343.985

**ПСИХОЛОГІЧНІ І ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ
КІЛЬКОХ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ**

Поліванова І. О.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Анотація: визначено психологічні і тактичні передумови одночасного допиту кількох вже допитаних осіб, які ґрунтуються на соціально-психологічному ефекті присутності інших осіб (явищ соціальної фасилітації та інгібіції). Сформульовано рекомендації щодо прийняття рішення стосовно проведення такого різновиду допиту.

Ключові слова: допит, очна ставка, соціальна фасилітація, соціальна інгібіція, протидія розслідуванню.

Аннотация: определены психологические и тактические предпосылки одновременного допроса нескольких уже допрошенных лиц, основанные на социально-психологическом эффекте присутствия других лиц (явлений социальной фасилитации и ингибиции). Сформулированы рекомендации относительно принятия решения о проведении данного вида допроса.

Ключевые слова: допрос, очная ставка, социальная фасилитация, социальная ингибиция, противодействие расследованию.

Annotation: the psychological and tactical prerequisites for simultaneous interrogation of several already questioned persons based on the socio-psychological effect of the presence of other persons (phenomena of social facilitation and inhibition) have been determined. Recommendations are formulated regarding the decision to conduct this type of interrogation.

Key words: interrogation, confrontation, social facilitation, social inhibition, counteraction to investigation.

З оновленням кримінального процесуального законодавства України виникла гостра потреба у переосмисленні сутності і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Це обумовлює перегляд положень щодо тактики їх підготовки і проведення, які були раніше викладені в криміналістичній літературі.

До числа таких процесуальних дій потрібно віднести допит, зокрема, такий його різновид, як одночасний допит двох чи більше раніше вже допитаних осіб. За колишнім законодавством такий допит іменувався очною ставкою і мав статус самостійної слідчої дії (статті 172, 173 КПК України 1960 р.). Але за чинним КПК України (2012 р.) проведення такої слідчої дії має дещо інше тлумачення. Так, у ст. 224 КПК України «Допит» зазначається: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань (ч. 9)». Таким чином законодавець:

1) уникнув використання терміну «очна ставка», чим зняв акцентуацію на допиті віч-на-віч осіб-носіїв інформації (свідків, потерпілих, підозрюваних);

2) вказав на можливість одночасного допиту не тільки двох (як було за колишнім законодавством), але і більше раніше допитаних осіб;

3) визначив мету одночасного допиту кількох вже допитаних осіб – з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (за колишнім законодавством вказувалося на підставу проведення – наявність «суперечностей»).

Видається, що ці зміни можуть суттєво вплинути на розуміння сутності вказаного різновиду допиту, прийняття рішення щодо його проведення і відповідну тактику реалізації цього рішення. Визначення психологічних і тактичних передумов одночасного допиту кількох вже допитаних осіб, які ґрунтуються на сучасних дослідженнях у галузі соціальної психології, і складає мету цієї статті.

Перш за все, потрібно відзначити, що розбіжності в показаннях кількох осіб про одні і ті ж обставини є поширеним явищем і можуть мати різну природу. Так, певні розбіжності в показаннях свідків можуть бути пов'язані з різним станом їх органів чуття, акцентуацією уваги, знаходженням у різних умовах сприйняття і, навіть,

професією. Але такі розбіжності можуть бути викликані й зацікавленістю певної особи у результатах кримінального провадження і їх поява є результатом протидії слідству шляхом дачі неправдивих показань. Зазвичай, це спостерігається з боку підозрюваного, але й можливо й з боку свідків і навіть потерпілих, які стали об'єктом впливу підозрюваного чи його спільників, чи родичів. Таким чином розбіжності в показаннях допитаних осіб можуть бути як результатом сумлінної помилки, так і результатом протидії слідству, що дає підстави в контексті розглядуваної проблематики поділити допитаних осіб на сумлінних і несумлінних. Так ось, стосовно очної ставки може йтися тільки про з'ясування причин розбіжностей у показаннях допитаних осіб та їх усунення тільки відносно виявлення (обґрунтованого припущення) несумлінних учасників кримінального провадження. У випадках сумлінної помилки когось із учасників кримінального провадження зовсім немає сенсу у зведенні їх віч-на-віч з іншими особами, які давали показання. Очний контакт з цими особами не може ніяк вплинути на те що було сприйнято людиною раніше, а не придумано після того.

Для адекватного тлумачення сутності одночасного допиту кількох вже допитаних осіб важливим є звернення до психологічних засад цього різновиду допиту. З психологічної точки зору одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб – це досить специфічне психологічне спілкування, яке розвивається одночасно між трьома або більше особами (слідчий – одна з цих осіб). Характерною особливістю цього психологічного спілкування є те, що в більшості випадків з самого його початку існує підґрунтя для конфлікту між учасниками. Потенційна конфліктність обумовлюється наявністю розбіжностей (суперечностей) в їхніх показаннях. Причому, ці розбіжності викликані свідомо зайнятою позицією одного з учасників на дачу неправдивих свідчень. Характерним випадком є допит двох (чи більше) підозрюваних у спільному вчиненні злочину (співучасті), коли один із них показався в скосненні злочину і погодився співробітничати зі слідством, а інший зайняв протилежну позицію. Звичайно можливі й інші комбінації за участі підозрюваних, свідків і потерпілих. Але загальним для них є дві сторони з протилежними установками – говорити правду (сумлінна сторона) і давати неправдиві показання (несумлінна сторона). На наш погляд, саме для такої ситуації передбачається проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб (очної ставки) з метою усунення розбіжностей в їх показаннях.

При проведенні одночасного допиту раніше допитаних осіб (найчастіше двох) максимально використовується соціально-психологічний ефект присутності іншої особи, зокрема тієї, яка дає правдиві показання. В соціальній психології це явище отримало назву соціальної фасилітації та інгібіції. Ефект соціальної фасилітації – явище, відповідно до якого в присутності інших людей активність людини підвищується і вона краще справляється із завданням у порівнянні з ситуацією, коли вона знаходиться сама. Ефектом соціальної інгібіції називається явище, яке виражається в гальмуванні активності людини в присутності інших людей. При цій умові вона гірше справляється з виконуваною роботою, ніж тоді, коли вона працює наодинці з собою. За своєю суттю ці явища протилежні одна одній, але тим не менше можуть в однаковій мірі виявлятися у людей [1, с. 192-193].

Дослідження ефектів соціальної фасилітації та інгібіції привели вчених до висновку про те, що їх прояв залежить від сили психологічного впливу на цю людину, який в даній ситуації здійснюють на неї інші присутні люди [2, с. 356-360]. Найбільший ефект дає ситуація, коли людина оточена людьми, які оцінюють її, і від пропонувананих ними оцінок у певній мірі залежить доля цієї людини (у крайньому разі вони важливі для неї). Відтак саме ці процеси, на наш погляд, повинні враховуватися при прийнятті рішення про проведення одночасного допиту кількох вже допитаних осіб.

Але проведення очних ставок, особливо за участю підозрюваних, які є психологічно сильними особистостями для свого оточення і мають установку на протидію слідству у встановленні істини, може бути пов'язано з певним ризиком отримання негативного результату. Такі підозрювані можуть спробувати схилити сумлінних учасників кримінального провадження до дачі вигідних для себе свідчень. Адже проведення очних ставок завжди пов'язане з ознайомленням учасників з певними матеріалами кримінального провадження і виток певної інформації може мати небажані для слідства наслідки. До того ж позиція правдивого учасника часто буває недостатньо підкріпленою іншими доказами і може переконати несумлінну особу в доцільності надання неправдивих свідчень і надалі.

У зв'язку з цим потрібно відзначити, що на стадії досудового розслідування сторона захисту, спираючись на право підозрюваного брати участь у проведенні процесуальних дій (п. 9 ст. 42 КПК України) і право обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або право на те, щоб вони були допитані у його присутності (п. 3 «е» ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; п. 3 «d» ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод) [3-4], може заявити клопотання про проведення очної ставки з кимось із раніше допитаних осіб, які дали свідчення на користь обвинувачення. При цьому стороною захисту може ставитися мета отримати очний контакт з небажаним для неї учасником кримінального провадження і вплинути на нього з метою зміни ним своїх свідчень. Не дивлячись на те, що наведені міжнародні нормативно-правові акти передбачають вказані права обвинуваченого тільки у суді, обґрунтувати відмову у такому клопотанні, коли суттєві розбіжності у показаннях стали відомі стороні захисту, досить складно. На наш погляд, поява клопотання стороною захисту про проведення очної ставки підозрюваного і когось із раніше допитаних учасників провадження (свідків обвинувачення) вказує на певні тактичні помилки у кримінальному провадженні, пов'язані з виток інформації, яка складає таємницю слідства. Це може бути ознакою здійснення організованої протидії слідству із використанням широкого спектру засобів, у число яких входить здійснення тиску на сумлінних учасників кримінального провадження.

Таким чином, можна дійти висновку, що проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях є досить ризикованим засобом отримання і перевірки доказів. Поряд із потенційними можливостями встановлення певних обставин, що входять до предмету доказування у кримінальному провадженні, і нейтралізації протидії розслідуванню, поспішна і непередумана очна ставка може нести в собі загрозу погіршення або навіть позбавлення судової перспективи цього провадження.

Тому, видається необхідним при прийнятті рішення про проведення одночасного допиту двох чи більше раніше вже допитаних осіб брати до уваги те, що:

- очна ставка є складним різновидом допиту, при проведенні якого відбувається взаємний психологічний вплив його учасників, які мають на меті різні цілі;
- очний контакт учасників кримінального провадження завжди пов'язаний з ознайомленням цих учасників з певними матеріалами кримінального провадження і витоком інформації;
- одночасний допит раніше вже допитаних осіб потребує ретельної підготовки і пов'язаний із значними витратами часу (враховуючи його підготовку і проведення).
- фактично кінцевою метою одночасного допиту раніше вже допитаних осіб є з'ясування причин розбіжностей у показаннях та їх усунення шляхом здійснення психологічного впливу сумлінних учасників кримінального провадження на несумлінного учасника.

З наведених положень можна зробити узагальнюючий висновок, що одночасний допит кількох вже допитаних осіб не є обов'язковою для проведення слідчою дією в ситуації, коли виявляються певні розбіжності в їх показаннях. Це є правом слідчого (прокурора), що і знайшло відображення в редакції ч. 9 ст. 224 КПК України. Оскільки при проведенні очної ставки завжди існує ризик погіршення судової перспективи кримінального провадження, то рішення про її проведення повинно прийматися слідчим (прокурором) на основі оцінки наявності чи відсутності певних чинників, які дозволяють сподіватися на позитивний результат, розвіяти певні сумніви і побудувати логічну систему доказів.

Виходячи з положень можна зробити висновок стосовно впливу на людину фактору присутності інших людей (соціальної фасилітації та інгібіції) та слідчої практики при прийнятті рішення на проведення одночасного допиту кількох вже допитаних раніше осіб потрібно зважати на принципово важливі положення.

1. *Потрібно використовувати очну ставку у виняткових випадках* – як останній засіб усунення істотних розбіжностей (протирич) у показаннях допитаних осіб, які суттєво впливають на предмет доказування або визначення напрямів розслідування. Тобто, йдеться саме про найбільш значущі розбіжності в показаннях, стосовно яких є сенс витрачати час і певним чином ризикувати погіршенням слідчої ситуації.

2. *Сприятливим чинником для одночасного допиту вже допитаних осіб є фактор знайомства між ними.* Це ґрунтується на тому, що на людину більший вплив здійснюють особи, які входять до кола її знайомих (у порівнянні з незнайомими), оскільки їх оцінки мають значення для всього найближчого оточення.

3. *Сприятливою умовою є авторитетність сумлінного учасника для несумлінного учасника допиту (формальною ознакою може бути: вікове старшинство, вищий соціальний статус, залежність від його оцінок).* Адже чим вищий психологічний тиск від присутності особи, оцінки якої мають суттєве значення для несумлінного учасника, тим більша ймовірність досягнення мети очної ставки.

4. *Необхідною умовою для одночасного допиту кількох вже допитаних раніше осіб є морально-психологічна стійкість сумлінного учасника.* Слідчий повинен бути переконаним у тому, що сумлінний учасник допиту не розгубиться і не змінить свої раніше надані покази під впливом несумлінного учасника.

5. *Проведенню одночасного допиту кількох вже допитаних раніше осіб сприяє наявність не одного, а кількох сумлінних учасників.* Для слідчого є доцільним залучення до очної ставки кількох сумлінних учасників, адже присутність кількох знайомих та авторитетних людей справляє набагато більший вплив на несумлінну особу.

Видається, що при наявності вказаних умов можна розраховувати, що поведінка несумлінного учасника модифікується – він зорієнтується на взаємодію присутніх, його поведінка стане ситуативно-реактивною (при цьому можливі різні обмовки, прорахунки, прориви в обраній захисній позиції). Питання, які ставляться сумлінним особам і передбачувані відповіді на них повинні здійснювати психічний вплив на особу, яка говорила неправду. Таким чином, досягається мета проведення одночасного допиту кількох вже допитаних осіб, яка полягає у викритті особи, яка протидіє слідству, і переконання її у необхідності зміни зайнятої помилкової позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Приходько Ю.О., Психологічний словник-довідник: навч. посіб / Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
2. Майерс Д. Соціальна психологія. Серія "Мастера психології" / Д. Майерс. – СПб: Питер, 1997. – 688 с.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Україною 19.10.1973) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Конвенція про захист прав людини та основних свобод (ратифіковано Україною 17.07.1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004